

TƏRBİYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

UOT 37.

Xudayar Həzərhan oğlu Sultanlı
elmlər doktoru hazırlığı üzrə dissertant,
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

TƏLƏBƏLƏRİN EKOLOJİ TƏHSİLİ, EKOLOJİ TƏRBİYƏSİ VƏ EKOLOJİ MƏDƏNİYYƏTƏ YİYƏLƏNMƏLƏRİ YENİ PEDAQOJİ TƏFƏKKÜRÜN TƏLƏBİ KİMİ

Худаяр Хазархан оглу Султанлы
диссертант по подготовке доктора наук
Институт Образования Азербайджанской Республики

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА СТУДЕНТОВ КАК ОСНОВНОЕ ТРЕБОВАНИЕ НОВОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Khudayar Hazarkhan Sultanly
dissertant for the preparation of Doctor of Sciences
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

ECOLOGICAL EDUCATION, ECOLOGICAL EDUCATION AND ECOLOGICAL CULTURE OF STUDENTS AS THE BASIC REQUIREMENT OF NEW PEDAGOGICAL THINKING

Xülasə: Məqalədə tələbələrin ekoloji təhsili, ekoloji tərbiyəsi və ekoloji mədəniyyətə yiyələnmələri yeni pedaqoji təfəkkürün tələbi kimi nəzərdən keçirilir. İnsan sağlamlığının qorunmasında və onun sağlam həyat tərzini keçirməsində ekologiyanın rolu diqqətə çatdırılır. Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin 2002-ci ildə imzaladığı “Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” və bu tipli qanunlar yada salınır.

Açar sözlər: *ekologiya, ekoloji problem, ekoloji təhsil, ekoloji tərbiyə, ətraf mühit*

Резюме: В статье как основное требование нового педагогического мышления рассматривается экологическое образование, экологическое воспитание и экологическая культура студентов. Подчеркивается роль экологии в охране здоровья человека и его здоровом образе жизни. В статье нашли место «Закон Азербайджанской Республики «Об экологическом образовании и просвещении населения», подписанный в 2002 году общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, и ряд аналогичных законов.

Ключевые слова: *экология, экологическая проблема, экологическое образование, экологическое воспитание, окружающая среда*

Summary: In the article, ecological education, ecological education and ecological culture of students are considered as the basic requirement of the new pedagogical thinking. The role of ecology in the protection of human health and its healthy lifestyle is emphasized. The article "The Law of the Republic of Azerbaijan" On Environmental Education and Population Education ", signed in 2002 by the national leader Heydar Aliyev, and a number of similar laws were found.

Keywords: *ecology, ecological problem, ecological education, ecological upbringing, environment*

Ölkəmizdə ekoloji təhsilin, ekoloji maariflənmənin təşkili və ekoloji mədəniyyətin yaradılması, bütün bunların isə təhsilalanların şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına təsiri məsələləri həmişə olduğu kimi, hazırda da diqqət mərkəzindədir. Ekoloji təhsil özündə nəinki elmi bilikləri və təsəvvürləri birləşdirir, o, habelə incəsənətin və ədəbiyyatın obrazları ilə zənginləşir. Elmi biliklərin və müvafiq bədii obrazların inteqrasiyası gerçəkliyin dərk olunmasının məntiqli və obrazlı formaları arasındakı uyğunsuzluğun aradan qaldırılmasına imkan verir və təhsilin humanistləşdirilməsini təmin edir.

Əhali arasında artan xəstəliklərin öhdəsindən təkcə səhiyyənin imkanlarından faydalanmaqla gəlmək mümkün deyil. Tibb elminin insanın sağlamlığına təsiri cəmi 10-15%-i təşkil edir. Əslində həyat şəraiti və tərzinin, o cümlədən ekoloji mühitin təsiri, 50%-dən daha çoxdur. artıqdır. Odur ki, sağlam həyat təzi və ekologiya məsələlərinə maraq xeyli artmışdır.

Ətraf aləmin keyfiyyəti sağlamlığı – insanın əsas hüququnu və sivilisasiyanın inkişafının başlıca məqsədini müəyyənləşdirir. Təbiətə münasibətlə bağlı olan mənəvi tələblərə könüllü şəkildə əməl olunması ətrafdakılar tərəfindən mümkün cəzanın və ittihamın olmasını deyil, müstəqil davranışın zəruriliyinə inamın inkişafını nəzərdə tutur.

İnsanın mövcudluğu və inkişafı üçün zəruri olan təbiət olmadan bütün sosial məsələlər öz mənasını itirir. Əgər ədəbiyyat və tarix mədəni, mədəniyyət dəyərlərini mənimsəmək; təbiətşünaslıq təbiətin qanunauyğunluqlarını bilmək üçün lazımdırsa, ekoloji təhsil təbiətə həqiqi insanı münasibətin formalaşdırılması, onun mühafizəsinin təşkili və zənginləşdirilməsindən ötrü tədbirlərin görülməsi; səciyyəvi sosial-təbiət qanunauyğunluqlarının və davranış normativlərinin mənimsənilməsi üçün vacibdir. Bütün bunlar da insanın daha da inkişafına və mövcudluğuna şərait yaradır.

Ümummillii liderimiz Heydər Əliyev 2002-ci ildə problemin aktuallığını nəzərə alaraq, “Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nu (1) imzalamışdır. Qanunda insanların ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi sahəsində dövlət siyasətinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsas-

ları müəyyən edilmiş, həmin istiqamətdə münasibətlər tənzimlənmişdir.

Azərbaycan Respublikamızın Prezidenti cənab İlham Əliyev ekoloji mühitin sağlamlaşdırılmasını öz fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi yanaşaraq, bu istiqamətdə mühüm tədbirlər görür. Belə ki, 2006-cı ilin sentyabr ayının 28-də “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair “2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı”nı (2) təsdiqlənmiş və planın həyata keçirilməsinə başlanmışdır.

Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin 31 yanvar 2008-ci ildə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasının ali təhsil müəssisələrinin Avropa ali təhsil məkanına inteqrasiyası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” Sərəncamı (3) respublikamızda təhsilin Avratlantik inteqrasiyası baxımından diqqəti cəlb edir. Həmin sərəncamdan irəli gələn vəzifələr tələb edir ki, Azərbaycan təhsil sisteminin dünya standartına uyğun şəkildə ekolojiləşdirilməsi ilə bağlı islahatlar aparılsın.

21 oktyabr 2011-ci ildə "Hilton Baku" otelində Heydər Əliyev Fondu ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı arasında Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır. Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın rəhbərliyi ilə İDEA (International Dialogue for Environmental Action) Ətraf Mühitin qorunması naminə Beynəlxalq Dialoq Kampaniyasına start verilmişdir. Ətraf Mühitin qorunması naminə Beynəlxalq Dialoq Kampaniyası (International Dialogue for Environmental Action) İDEA adlanır.

BMT-nin Baş katibi Pan Gi Mun ekologiya məsələlərinə həsr olunmuş zirvə toplantısında Yer kürəsinin gələcəyi ilə bağlı narahatlığını ifadə edərək demişdir: “Planetimizdə labüd iqlim dəyişikliklərinin qarşısını almaq üçün bəşəriyyətin cəmi on ili vardır” (4).

Bir çox problemlər sırasında ali məktəb tələbələrini ekoloji biliklərinin dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi xüsusi yer tutur. Ekoloji təhsil mürəkkəb pedaqoji proses kimi özünü göstərir. Ekologiyanın əsaslarını bilmək – tələbələrdə inkişaf edən ekoloji mədəniyyətin ən mühüm komponentidir. Hazırda ali məktəb və auditoriyadankənar təhsil və tərbiyə sisteminin təşəkkülü ekoloji mədəniyyətin səviyyəsi və

inkışafı istiqamətində tələblərin həyata keçirilməsinə kömək göstərən ekoloji bilik, bacarıq və vərdişlərin böyük həcmi özündə birləşdirir.

Ekoloji təhsil sistemləri aşağıdakı müddəalar əsasında reallaşır:

1. Təbiətə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılması hər bir fənnin məqsədləri sistemini və fərdiləşdirilmiş (dərindən təhsil edilmiş, fakültativ) təlimin bütün istiqamətlərini özündə birləşdirir. Bunun zəruriliyi onunla şərtlənir ki, sosial və psixoloji xarakteristikaların bütün zənginliyinə məsuliyyət insan şəxsiyyətinin müəyyənedici cəhətinə çevrilir. Təbiətə qayğıkeş və məsuliyyətli münasibət insana təbiətin övladı kimi, öz sağlamlığına, şəxsi və ictimai dəyər kimi ətrafdakıların sağlamlığına, xarici mühitə həyat şəraiti, əməyin obyektinə və predmetinə kimi yanaşılması və s. münasibətlərdən irəli gəlir. Təbiətə münasibət insanın ailə, ictimai, istehsalat, şəxsiyyətlərarası münasibətləri ilə bağlıdır; şüurun bütün sahələrində (elmi, ideoloji, bədii, mənəvi, hüquqi, iqtisadi və s.) məsuliyyət tələb edir.

2. Ümumtəhsil, habelə ali təhsil müəssisələrində tədris olunan fənlərin məzmununda ekoloji xarakterli mövzular nəzərdə tutulur, təlim prosesinin müxtəlif mərhələlərində ekoloji maariflənməyə yer ayrılır. Yalnız müstəqil ekoloji mövzular qlobal, regional və yerli səviyyələr nəzərə alınmaqla, ekoloji problemlərin ayrı-ayrı cəhətlərinin açılmasına imkan verir.

3. Təlimin hər bir mərhələsində ekoloji xarakterli ümumiləşdirici kurslar daxil edilir.

Hazırda ekoloji təhsil və tərbiyə elmi-tədqiqatın çox mühüm istiqamətlərindən biridir.

Q. Məmmədov və M. Xəlilovun ali məktəblər üçün yazdıqları "Ekologiya, ətraf mühit və insan" dərslərində yazırlar: "İnsan biosferin bir hissəsi, onun təkamülünün məhsulu hesab olunur, odur ki, onun sağlamlığı və iş qabiliyyəti ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsindən daha çox asılıdır. İnsan da digər canlı orqanizmlər kimi ətraf mühitlə maddələr mübadiləsi və enerji axını ilə əlaqədardır. Ona həm də, mühitin ekoloji faktorları təsir göstərir" (5, 140).

Ekoloji mədəniyyət geniş anlayışdır. O, ekoloji təhsil, ekoloji maariflənmə və ekoloji tərbiyənin nəticəsi kimi meydana çıxır.

Ekoloji təhsil və tərbiyə, ekoloji mədəniyyətə yiyələnmə insanı təbiətlə sıx tellərlə əlaqə-

ləndirməyin və bağlamağın yeni üsuludur. Bu mənada ekoloji təhsil, ekoloji maariflənmə, ekoloji tərbiyə və ekoloji mədəniyyət ekoloji şüurun, ekoloji təkəkkürün səviyyəsinin göstəricisi kimi özünü göstərir.

Ekoloji təhsil və ekoloji maarifləndirmə sistemində müəllim kadrlarının ekoloji hazırlığa malik olması, bu ixtisas üzrə dövlət təhsil standartının hazırlanması günümüzün tələbidir. Vətəndaşların, o cümlədən təhsilalanların ekoloji təhsili, maarifləndirilməsi və ekoloji tərbiyəsinin sonrakı inkışaf perspektivlərini reallaşdırmaq üçün bir sıra təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Səmərəli ekoloji təhsil və tərbiyənin nəticəsi həm də ekoloji etikadır. "Ekoloji etika - təbiətlə insanın etik münasibətləri haqqında bir təlimdir. Burada təbiətin əxlaqi birliyin üzvü olması, əxlaqi tərəfdaş (subyekt) kimi qəbul edilməsi, bütün canlıların bərabər hüquqlu və bərabərdəyərli olması, insanların hüquq və tələbatlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulur. Təbiətlə münasibətlərin əxlaqi tərəfini bir çox tədqiqatçılar da təhlil ediblər" (6).

Q. Məmmədov və M. Xəlilova görə, "İnsanın öz tələbatını ödəmək cəhdi onun ətraf mühitlə əlaqəsini təyin edir" (5, 140). BMT-nin 1972-ci ildə Stokholmdakı konfransında qəbul etdiyi deklarasiyasında deyilir ki, insan eyni zamanda öz mühitinin məhsulu və yaradıcısı olub, ona həyatı üçün fiziki əsas, ruhən əqli, mənəvi, ictimai inkışafına imkanlar yaradır. Beləliklə, bəşəriyyətin rifahı-firavanlığı və insanların əsas hüququnu həyata keçirmək (o cümlədən yaşamaq hüququ) üçün iki aspekt təbii mühit və insanın özü yaratdığı mühit mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnsan həyata qədəm qoyduğu vaxtdan daima həyat uğrunda, təbiətin əlverişsiz şəraiti ilə, təbii fəlakətli faktorlara qarşı mübarizə aparmaq ehtiyacı ilə qarşılaşmışlar" (5, 145).

Həmin sözlərdə dərin həqiqət vardır.

Təbiətə, ətraf mühitə düzgün münasibət ekoloji bilik sayəsində yaranır. Ekoloji mədəniyyətin formalaşmasında təsirli vasitələrdən biri məqsədyönlü ekoloji təhsillə əhatə olunmaqdır. Tələbələrə ekoloji münasibəti onların ekoloji məsuliyyət hissini formalaşdırır və inkışaf etdirir.

Ekoloji təhsilin məqsədi ekoloji dünya görüşünə yiyələnməmiş şəxslər, gənclər tərbiyə et-

məkdir. Bunun üçün ekoloji biliklərə, ekoloji mədəniyyət və ekoloji etikaya üstün yer verilməlidir. Tələbələrdə davranış mədəniyyətinin formalaşmasında ekoloji etikanın rolu xüsusilə böyükdür. Ekoloji təhsil dedikdə, ümumi ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılmasına, öz ölkəsinin və yaxın adamlarının, planetin və bütün bəşəriyyətin taleyi üçün ekoloji məsuliyyətin formalaşdırılmasına yönələn fasiləsiz təlim, tərbiyə və inkişaf prosesi anlaşılır (7).

Ekoloji təhsilə cəlb olunma və ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılması tələbələrdə ölkəmizin ekologiyası, ekoloji təmizliyi, təbiətə qayğılı münasibət və onun mühafizəsi, yaşıllıqların artırılması, “təmiz şəhər”, “təmiz rayon”, “təmiz kənd”, “təmiz məhəllə”, “təmiz həyat” uğrunda mübarizə, başqalarından da təbiətin qorunmasını tələb etmək və s. bu kimi keyfiyyətlərin yaradılmasını və inkişaf etdirilməsini tələb edir.

Ekoloji təhsil və maarifləndirmə zamanı qazanılan biliklər və əldə olunan təcrübə ekoloji mədəniyyəti meydana gətirir. Ekoloji təhsil dedikdə, ümumi ekoloji mədəniyyətin və məsuliyyətin təşəkkül tapmasına istiqamətlənən fasiləsiz təhsil, tərbiyə və inkişaf prosesi anlaşılır. Ekoloji təhsilin məqsədi təbiətə məsuliyyət hissəsinin yaradılmasından ibarətdir. Ekoloji təhsilə tələbat, şəxsiyyətin həyatı üçün münasib şəraitin təmin edilməsinə zərurətdən irəli gəlmişdir.

Ekoloji məsuliyyət də özünəməxsus rola malikdir. Ekoloji məsuliyyət təbiətdə özünün ən yaxın və uzaq aqibətlərini qabaqcadan görə bilmək bacarığı; özünənəzarət; özünə və başqalarına tənqidi münasibət və s. kimi şəxsiyyət keyfiyyətləri ilə əlaqədardır. Ekoloji məsuliyyət özünənəzarət, təbiətdə özünün ən yaxın və uzaq aqibətlərini qabaqcadan görə bilmək bacarığı; özünə və başqalarına tənqidi münasibət və s. kimi şəxsiyyət keyfiyyətləri ilə əlaqədardır. Təbiətə münasibətlə bağlı olan mənəvi tələblərə könüllü şəkildə əməl olunması ətrafdakılar tərəfindən mümkün cəzanın və ittihamın olmasını deyil, müstəqil davranışın zəruriliyinə inamın inkişafını nəzərdə tutur.

Ekoloji məsuliyyət özünənəzarət, təbiətdə özünün ən yaxın və uzaq aqibətlərini qabaqcadan görə bilmək bacarığı; özünə və başqalarına tənqidi münasibət və s. kimi şəxsiyyət keyfiyyətləri ilə əlaqədardır. Təbiətə münasibətlə bağlı

olan mənəvi tələblərə könüllü şəkildə əməl olunması ətrafdakılar tərəfindən mümkün cəzanın və ittihamın olmasını deyil, müstəqil davranışın zəruriliyinə inamın inkişafını nəzərdə tutur.

Ekoloji məsuliyyət özünənəzarət, təbiətdə özünün ən yaxın və uzaq aqibətlərini qabaqcadan görə bilmək bacarığı; özünə və başqalarına tənqidi münasibət və s. kimi şəxsiyyət keyfiyyətləri ilə əlaqədardır. Təbiətə münasibətlə bağlı olan mənəvi tələblərə könüllü şəkildə əməl olunması ətrafdakılar tərəfindən mümkün cəzanın və ittihamın olmasını deyil, müstəqil davranışın zəruriliyinə inamın inkişafını nəzərdə tutur.

Bütün bunlara nail olmaqdan ötrü tələbələrdə insanın, cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı proseslərinin və nəticələrinin dərk edilməsinə; təbiətə münasibətlərdə ekoloji dəyərli yönəlmələrə, norma və qaydalara istiqamətlənmə; elmi biliklər sisteminin formalaşdırılması üzrə ali məktəbin məqsədyönlü işi lazım gəlir.

Ekologiya bir növ “təbiətşünaslığın normativi”nə çevrilmişdir. Yəni tək-cə nəticələrin doğruluğuna görə deyil, həm də onun tətbiqinə görə məsuliyyət daşımışdır.

Təbiət elmləri içərisində ekologiya ilk dəfə olaraq insanın maraqlarını, onun həyat fəaliyyətini öyrənməyə başlamışdır. Bu öyrənmə hərtərəfli olmuş, insan fəaliyyətini ətraf mühitə təsirindən təbiəti mənimsəmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə kimi əhatə etmişdir.

Son dövrlərə qədər ekoloji tərbiyə təbiət elmləri ilə (əsasən bioloji ekologiya və coğrafiya), təbiətşünaslıqla, qismən təbiəti mühafizə fəaliyyətinin texnologiyası ilə (təmizləyici qurğular və texnologiyalarla) əlaqədar olan texniki elmlərlə bağlı idi. Ekoloji-iqtisadi və ekoloji-hüquqi biliklərin ayrı-ayrı fraqmentlərindən savayı ekologiyanın sosial komponenti tədris olunmurdu. Lakin aşkarlandı ki, ekoloji təhsilin məzmununda əsas yer bilavasitə “təbiət-cəmiyyət” sisteminin davamlı inkişafı qanunauyğunluqlarının axtarışı ilə məşğul olan sosial ekologiyaya ayrılmalıdır.

Ekoloji problemlərin baş qaldırması ilk növbədə sosial-iqtisadi amillərlə şərtlənir. Bu problemləri heç də yalnız texniki vasitələrin köməyiylə deyil, eyni zamanda ayrı-ayrı şəxslərin, şagirdlərin və tələbələrin, həm də əhalinin

ətraf mühitə münasibəti sahəsində müvafiq dəyərləri nəzərə almaları, onların baxış və davranışları ilə həll etmək mümkündür.

Təhsilalanlarda ekoloji təfəkkürün inkişaf etdirilməsi, ekoloji mədəniyyətinin formalaşdırılması son dərəcə aktualıq kəsb edir. Ekoloji təhsil və tərbiyə ətraf aləmə məsuliyyət və borc üzrə daxili tələbatı inkişaf etdirməyə doğru istiqamətlənib. Yaşayış mühitinin saflığı və insanın sağlamlığı cəmiyyətin dəyərləri sistemində ekolo-

loji təhsil və tərbiyənin ilkin şərtlərini müəyyən edən ən mühüm kateqoriya hesab olunur.

Problemin aktualığı. Dövlətin ekologiya ilə bağlı siyasəti ilə səsleşir.

Problemin yeniliyi. Tələbələrin ekoloji təhsili, ekoloji tərbiyəsi və ekoloji mədəniyyətə yiyələnmələri yeni pedaqoji təfəkkürün tələbi kimi yanaşılır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə ekologiya və biologiya müəllimlərinə öz köməyini göstərəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. “Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 dekabr 2002-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. <http://www.edu.gov.az/view.php?lang=az&menu=72&id=732>
2. “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair “2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı”nı. 2006-cı ilin sentyabr ayının 28-də təsdiq edilmişdir.
3. “Azərbaycan Respublikasının ali təhsil müəssisələrinin Avropa ali təhsil məkanına inteqrasiyası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” Sərəncam. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 31 yanvar 2008-ci il tarixli Sərəncamı. <http://edu.gov.az/az/page/299/759>
4. <http://sia.az/ru/news/economy/313873>
5. Q. Məmmədov, M. Xəlilov. Ekologiya, ətraf mühit və insan: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Elm, 2006.
6. <http://ru.wikipedia.org/wiki/Этнопедагогика>
7. Экологическое образование: Концепции и методические подходы. Отв.редактор Мамедов Н.М. М.: Агенство «Технотрон», 1996, 136 с.

E-mail: amicelilabad@mail.ru

Rəyçi: *pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor Akif Nurağa oğlu Abbasov*

Redaksiyaya daxil olub: 01.03.2018